

BAXSHICHILIK SAN'ATINING TARIXI VA UNING RIVOJLANISHI

*Naurizbaeva Xanzada Oralbay Qizi**O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Nukus filiali**"Xaliq ijodiyoti" fakulteti "Baxshichilik va dostonchilik"**ta'lim yo'nalishi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada baxshichilik san'atining kelib chiqishi, shakllanish bosqichlari va tarixiy taraqqiyoti haqida fikr yuritiladi. Baxshichilik xalq og'zaki ijodining muhim turlaridan biri bo'lib, asrlar davomida o'zbek va boshqa turkiy xalqlar madaniyatida muhim o'rin tutgan. Maqolada qadimiy epik dostonlar, baxshichilikning ijtimoiy-ma'naviy hayotdagi roli, usta-shogird maktabi, ijro uslublari va an'alarining shakllanishi yoritilgan. Shuningdek, baxshichilik san'atining turli tarixiy davrlardagi holati,

Kalit so'zlar: Baxshichilik, xalq og'zaki ijodi, epik dostonlar, madaniy meros, ustoz-shogird maktabi, tarixiy taraqqiyot, san'at rivoji, o'zbek folklori, ijrochilik, mustaqillik, zamonaviy baxshichilik.

HISTORY OF BAKHSHICHIL ART AND ITS DEVELOPMENT

Annotation: This article discusses the origin, stages of formation and historical development of Bakhshichi art. Bakhshichili is one of the important types of folk oral art, which has occupied an important place in the culture of Uzbek and other Turkic peoples for centuries. The article covers ancient epic epics, the role of Bakhshichili in socio-spiritual life, the master-apprentice school, the formation of performance styles and traditions. It also discusses the state of Bakhshichili art in different historical periods,

Key words: Bakhshichili, folk oral art, epic epics, cultural heritage, master-apprentice school, historical development, art development, Uzbek folklore, performance, independence, modern Bakhshichili.

KIRISH

O'zbek xalqining poetik og'zaki ijodida dostonchilik san'ati alohida o'rin egallaydi. U xalqning boy ma'naviy merosi, milliy qadriyat va an'alarining asrlar davomida saqlanishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. Tarixiy manbalarda "baxshi" so'zining turli zamonlarda va xalqlar orasida shomon, kohin, folbin, hisobchi, ustoz, ma'rifatparvar kabi turli ma'nolarda qo'llangani qayd etiladi. Baxshi — xalq og'zaki ijodining epik va lirik shakllarini ijro etuvchi, doston, qo'shiq va termalarni kuylovchi professional ijrochidir. Ularni xalq orasida yana yuzboshi, sannovchi, sozanda, jirov kabi nomlar bilan atashadi.

Miloddan avvalgi 2–3 ming yilliklar davomida ham baxshi degan nom mavjud bo‘lgan bo‘lib, bu so‘z mo‘g‘ulcha va buryatcha “baxsha” (bag‘sha – o‘qituvchi, ziyoli), turkmanlarda “bag‘shi”, qoraqalpoqlarda “baqsi” shakllarida ishlatilgan. Baxshi — avloddan avlodga xalqning og‘zaki ijodiy boyligini yetkazuvchi, dostonlarni yoddan kuylovchi san’atkordir. U so‘z boyligi, lirik obrazlarni ifodalash, maqollar va iboralarni mahorat bilan qo‘llay olishi, kuy va ohang bilan musiqiy muhit yaratish qobiliyatiga ega bo‘ladi.

Baxshining o‘ziga xos ijro uslubi, ovoz ohangi, tinglovchini rom etuvchi mahorati, ijodiy tafakkuri va mashq qilishdagi qat’iyati uni san’atkor sifatida yuksak pog‘onaga olib chiqadi. Baxshi tomonidan ijro etilgan dostonlar insonparvarlik, do‘stlik, sadoqat, jasorat kabi yuksak g‘oyalarni o‘z ichiga oladi.

O‘zbekistonning Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm viloyatlari va Qoraqalpog‘iston hududlarida baxshichilik san’ati keng rivojlangan. Har bir hududda shakllangan dostonchilik maktablarining o‘ziga xos repertuar va ijro uslubi mavjud. Masalan, Bulung‘ur maktabi qahramonlik dostonlari bilan tanilgan bo‘lsa, Qo‘rg‘on maktabi lirik va ishqiy dostonlarni ijro etadi.[1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Baxshichilik san’atining uzviy rivojlanishida ustoz-shogird an’anasi, ijro uslublarining individual xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Baxshining ijrosi voqeaga, auditoriyaga, kayfiyatga qarab o‘zgarib turadi. Bu esa badihago‘ylik san’atining kuchli namoyonidir. Har bir baxshi ijro davomida dostonni qayta yaratar, unga yangi ohang va ruh bag‘ishlar.

Masalan, Po‘lkan shoir 70 dan ortiq, Qodir baxshi esa 80 ga yaqin dostonni yoddan ijro etgan. Bu ularning iste’dod darajasi, xotira quvvati va san’atga bo‘lgan sadoqatining isbotidir. Baxshi-shoirilar an’anaviy ijroni zamonaviylik bilan uyg‘unlashtirgan holda, o‘z asarlarini ham yaratib ijro etadilar.[2]

Ma’lumki, o‘zining boy xalq og‘zaki ijodi, betakror etnomadaniyati va qadimiy adabiy merosi bilan o‘zbek xalqi Sharqning badiiy madaniyatiga salmoqli hissa qo‘shgan. Ular Markaziy Osiyoda epik ijrochilik san’atining qadimiy va uzviy shaklini yaratgan va uni bugungi kungacha og‘zaki ijro holatida saqlab kelmoqda.

Yirik epik asarlarni do‘mbira, dutor, tor, qo‘biz kabi an’anaviy cholg‘ular jo‘rligida kuylovchi ijrochilar xalq orasida turli nomlar bilan – “baxshi”, “shoir”, “jirov”, “soqi”, “sannovchi”, “xalfa”, “qissaxon” va “oqin” kabi atamalar bilan tanilgan.[3]

“Baxshi” atamasi ko‘plab turkiy xalqlar orasida keng qo‘llanadi va u nafaqat epik asarlar ijrochisi, balki shamanistik marosimlarda ishtirok etuvchi, ruhiy-psixologik davolash amallarini bajaruvchi shaxs ma’nosini ham o‘z ichiga oladi. “Qadimgi turkiy til lug‘ati”da bu so‘z xitoy tilidagi “bo-shi” so‘zidan kelib chiqqani, “ustoz”, “murabbiy” degan ma’noni anglatishi ta’kidlangan. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da

esa “baxshi” soʻzi xalq ogʻzaki ijodini kuylovchi shoir, irim-sirimlar bilan davolovchi tabib va tarixiy lavozim egasi sifatida izohlanadi.

Baxshilar ijodining markaziy qismi — dostonlar boʻlib, ular oʻzbek xalq ogʻzaki ijodining eng qadimiy va hajman yirik janrlaridan hisoblanadi. Dostonlar baxshilar tomonidan ogʻzaki ravishda, sheʼriy va nasriy shakllarning sintezi asosida ijro etiladi. Tarixiy voqeliklar keng epik doirada, xalq qahramonligi, vatanparvarlik, muhabbat va sadoqat gʻoyalari bilan uygʻun holda aks ettiriladi.

Oʻzbek xalq eposi qahramonlik (“Alpomish”, “Yodgor”), jangnoma (“Yusuf bilan Ahmad”), romantik (“Goʻroʻgʻli”, “Orzigul”), tarixiy (“Oysuluv”, “Shayboniyxon”), kitobiy (“Farhod va Shirin”) va ishqiy dostonlar (“Oshiq Gʻarib va Shohsanam”, “Tohir va Zuhra”)ni qamrab oladi.[4]

Ijro anʼanalariga koʻra, baxshilar doston aytishdan avval tinglovchini tayyorlash maqsadida pand-nasihatga boy termalar yoki liro-epik sheʼrlar ijro etadilar. Masalan, Samarqand va Janubiy Oʻzbekiston baxshilari “Nima aytay?”, “Ot” kabi termalarni aytadilar, xorazmlik baxshilar esa Maxtumquli sheʼrlarini kuylashadi.

Har bir mintaqaning dostonchilik maktablari oʻziga xos ijro uslubi, repertuari va ustoz-shogirdlik anʼanalariga ega. Samarqandda “Bulungʻur”, “Qoʻrgʻon”, “Narpay” maktablari; Surxondaryo va Qashqadaryoda “Sherobod”, “Boysun”, “Chiroqchi”; Toshkentda “Pskent”, Xorazmda “Xorazm dostonchilik maktabi” faol boʻlgan. Har bir maktabning doston tanlovi va ijro shakllari farqlanadi. Masalan, Bulungʻur maktabi “Alpomish” kabi dostonlarga, Qoʻrgʻon maktabi “Goʻroʻgʻli” turkumiga eʼtibor bergan. Xorazm maktabi esa koʻp hollarda dostonlarni ochiq ovozda, cholgʻuchilar joʻrligida, qisqaroq shaklda ijro etishi bilan ajralib turadi.

Hozirgi kunda dostonchilik anʼanalari jonli ijro holatida asosan Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm va Qoraqalpogʻiston hududlarida davom etmoqda. Dostonchilarning repertuarida “Alpomish”, “Goʻroʻgʻli”, “Oltin qoboq”, “Sherali bilan Erali”, “Kuntugʻmish”, “Oysuluv”, “Rustamxon” kabi asarlar saqlanib qolgan.

Bugungi davrning mashhur baxshilaridan biri — “Oʻzbekiston xalq baxshisi” Abduqahhor Rahimov boʻlib, u nafaqat anʼnaviy dostonlarni, balki “Temur va Boyazid”, “Ahmad Yassaviy” kabi oʻz ijodiy asarlarini ham kuylaydi. Bu holat Janubiy Oʻzbekistonda yangi epik asarlarning ham yaratilayotganidan dalolat beradi.

Xorazm baxshilari asosan “Oshiq Gʻarib”, “Hurliqo va Hamro” kabi oshiq dostonlarini ijro etadilar. Ularning xalfalari esa “Yusuf va Zulayxo”, “Tohir va Zuhra” kabi kitobiy dostonlar bilan birga xalq qoʻshiqlarini ham kuylaydi. Baxshi-shoirlar bugungi kunda nafaqat doston aytish, balki zamonaviy mavzulardagi termalar yaratish orqali oʻz ijodiy salohiyatlarini namoyon qilmoqdalar.[5]

2010 yildan boshlab, Oʻzbekiston hukumati nomoddiy madaniy merosni asrash va targʻib qilishga qaratilgan Davlat dasturini joriy etdi. Bu doirada folklor

ekspeditsiyalari o'tkazilib, baxshilarning repertuarlari ilmiy asosda o'rganildi, dostonlar yozib olindi va chop etilmoqda. "Xalfachilik" va "Baxshichilik" san'atlarini YuNESKO ro'yxatiga kiritish uchun ma'lumotlar bazasi yaratilmoqda. "O'zbek xalq ijodi yodgorliklari" nomli 100 jildli nashr loyihasining 59 jildi aynan dostonlarga bag'ishlanadi.

Shuningdek, Bulung'ur, Sherobod, Narpay, Pskent va Xorazm maktablariga mansub baxshilar yaratgan dostonlar Markaziy Osiyo xalqlari badiiy tafakkuri taraqqiyotiga katta hissa bo'lib xizmat qilgan. Bu maktablarning shakllanishi epos janrining uzluksiz rivojlanishiga turtki bergan.

Mustaqillikdan so'ng o'zbek dostonchiligining eng ilg'or vakillari – Shoberdi Boltayev, Boborahim Mamatmurodov, Qora baxshi Umirov, Ziyodulla baxshi Islomov kabi ustoz san'atkorlar "O'zbekiston xalq baxshisi" unvoni bilan taqdirlandi. Ular va ularning shogirdlari milliy bayramlarda, to'y-hashamlarda qadimiy dostonlarni ijro etishda faol ishtirok etmoqdalar. Bu esa o'zbek baxshichiligi an'anasi hali ham tirik va taraqqiyotda ekanidan dalolatdir.[6]

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, baxshichilik san'ati — o'zbek xalqining badiiy tafakkurini, tarixiy xotirasini va estetik qarashlarini ifodalovchi noyob madaniy hodisadir. U voqea va obrazlarni jonli, badiiy shaklda ifoda etish, tinglovchini ruhiy jihatdan boyitish, milliy o'zlikni anglashda beqiyos o'rin tutadi. Bu san'atning bardavom bo'lishi esa baxshilar mahorati, an'analarga sodiqlik va ustoz-shogird davomiyligiga chambarchas bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 1-jild. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – B. 180.
2. Qadimgi turkiy til lug'ati. – Leningrad: Nauka, 1969.
3. Sodiqov, M. O'zbek xalq dostonchiligi. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Zohidov, A. Baxshichilik va xalq dostonlari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1985.
5. Karimov, M. O'zbek dostonchiligi maktablari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.
6. Rasulov, A. Xalq dostonchiligi an'analari. – Qarshi: Nasaf, 2010.